

SZKOŁA GŁÓWNA HANDLOWA W WARSZAWIE

KOLEGIUM ANALIZ EKONOMICZNYCH

Instytut Statystyki i Demografii

Iga Sikorska

OPUSZCZANIE DOMU RODZINNEGO Z POWODU ZWIĄZKU W POLSCE

- uwarunkowania procesu i znaczenie małżeństwa

Autoreferat pracy doktorskiej

napisanej pod kierunkiem naukowym

dr hab. Ewy Frątczak, prof. ndzw. SGH

1. Uzasadnienie wyboru tematu oraz cel rozprawy

Okres transformacji ustrojowej w Polsce w istotny sposób wpłynął na ekonomiczno-społeczne realia funkcjonowania, oferując nowe możliwości, jak również wymuszając strategie zachowań dostosowawczych w wielu dziedzinach życia. Szczególnie interesujący wydaje się być wpływ zmieniających się okoliczności na postawy i zachowania młodych ludzi dążących do usamodzielnienia się. Jedną z pierwszych dojrzałych decyzji jest opuszczenie domu rodzinnego, będące składową szerszego zestawu zdarzeń określanych mianem przejścia w dorosłość. Fakt podjęcia decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego związany jest głównie z kombinacją takich zdarzeń, jak: założenie rodziny, kontynuowanie kształcenia, rozpoczęcie aktywności zawodowej.

W związku ze zmieniającą się sytuacją ekonomiczno-społeczną, nowymi możliwościami i oczekiwaniami przebieg procesu opuszczania domu rodzinnego, a zwłaszcza zmiany w tym zakresie, wydają się szczególnie ważne w dłuższej perspektywie. Młodzi ludzie stanęli w obliczu nowych wyzwań związanych głównie ze sferą ekonomiczną, takich jak: niestabilność na rynku pracy i niski poziom płac czy też bariery na rynku mieszkaniowym, które wydatnie utrudniały usamodzielnienie się. Ogólna niepewność stanowiła główną przyczynę odkładania decyzji o założeniu rodziny, w szczególności o zawarciu związku małżeńskiego, co było i nadal jest w Polsce wiodącym powodem opuszczenia domu rodzinnego (Liefbroer, Frątczak 1996). Z drugiej zaś strony zmiany polityczne zwiększyły świadomość polskiego społeczeństwa, co skutkowało ogólnym wzrostem życiowych aspiracji i to zarówno w sferze ekonomicznej, jak i społecznej. Łatwiejszy dostęp do edukacji, jej popularyzacja na szczeblu ponadśrednim, nowe możliwości na rynku pracy, w szczególności szerszy wachlarz ofert w sektorze usług stanowiły wystarczające bodźce do tego, by nie odkładać decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego i uniezależnieniu się.

Zachowania społeczne mogą być obserwowane zarówno z perspektywy makro, jako uogólnienie zachowań populacji, jak i mikro, jako indywidualne decyzje kształtujące ogólny obraz procesu (Coleman 1990). W naukach społecznych, szczególnie nawiązujących do koncepcji przebiegu życia, na znaczeniu zyskały analizy postaw i zachowań na poziomie jednostkowym (Willekens 1999). Odtworzenie ścieżek decyzyjnych przy pomocy technik analizy przeżycia pozwala obserwować i opisać podjęte decyzje oraz prześledzić wpływ obiektywnych czynników je determinujących. Zachowania kształtowane są nie tylko przez zewnętrzne determinanty, na których oddziaływanie wystawione są jednostki, lecz także

indywidualne preferencje będące wyrazem poglądów i oczekiwań. W kontekście analizy procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku ważne jest uwzględnienie również subiektywnego aspektu procesu decyzyjnego. Jednocześnie ze zmianami obiektywnych warunków funkcjonowania dokonywały się przemiany norm i wartości determinujące postawy, a przez to również wzorce formowania małżeństw.

Głównym celem niniejszej pracy jest scharakteryzowanie ścieżki procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu wejścia w związek. Analiza dotyczy warunków polskich, a jej wyniki zostały porównane z zaobserwowanymi w badaniach trendami międzynarodowych zmian w zakresie procesu opuszczania domu rodzinnego. Dodatkowym celem badawczym było stworzenie typologii poglądów odnośnie małżeństwa, wskazanie źródeł ich zróżnicowania oraz zmian zachodzących w postrzeganiu znaczenia związków formalnych, które to zmiany były i są efektem indywidualnych przemian w zakresie przyjętych przez daną osobę norm i wyznawanych przez nią wartości.

Analizie poddany został proces opuszczania domu rodzinnego ze szczególnym uwzględnieniem takiej sytuacji, kiedy usamodzielnienie się następuje w wyniku wejścia w związek (zarówno formalnego, jak i nieformalnego).

„Związek” w ramach prezentowanej rozprawy należy rozumieć jako powód¹ opuszczenia domu rodzinnego, ponieważ (zgodnie z przyjętą definicją) skutkuje założeniem nowego gospodarstwa domowego i w efekcie powoduje wyprowadzenie się z domu rodziców². Natomiast przez pojęcie ścieżki opuszczania domu rodzinnego z powodu związku należy rozumieć rozkład w czasie intensywności procesu, różnicowany dodatkowo czynnikami go warunkującymi - z uwzględnieniem karier równoległych (zawodowej oraz edukacyjnej). Przemiany ścieżki z jednej strony są związane z zestawem, kierunkiem i nasileniem jego determinant, jak również wpływem karier równoległych (podprocesów). Z drugiej zaś strony charakteryzowane są przez zmiany kierunku i dynamiki procesu, określane efektem wieku, efektem generacyjnym (kohorty urodzeniowej) oraz efektem czasu kalendarzowego zajścia zdarzenia opuszczenia domu rodzinnego.

Zaproponowane w pracy doktorskiej oryginalne, autorskie modele umożliwiają opisanie ścieżki procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w kontekście głównych determinant kształtujących go nie tylko przed, lecz także w trakcie zmian ustroju

¹ Związek jest traktowany jako powód alternatywny do decyzji o podjęciu kształcenia lub pracy skutkujących wyprowadzeniem się z domu rodziców.

² W pracy, charakteryzując proces usamodzielniania się, **nie stosuje się rozróżnienia na kohabitację oraz małżeństwo**, stąd też wykorzystuje się termin **związek**.

polityczno-gospodarczego. Ponadto zastosowane metody umożliwiają pomiar i ocenę zmieniającego się systemu wartości w polskim społeczeństwie, który kształtuje subiektywny aspekt indywidualnych zachowań stanowiących tło procesu usamodzielniania się. Przy zastosowaniu nowatorskich rozwiązań w zakresie koncepcji i metodologii podjęta została próba odpowiedzi na pytania:

- czy ścieżkę procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku można uznać za stabilną w czasie oraz jakiego rodzaju zmiany pojawiają się w wyniku tego procesu?
- w jakim stopniu zachowania tworzące proces determinowane są czynnikami obiektywnymi (ze szczególnym uwzględnieniem wpływu otoczenia, w tym rodziców, na decyzję o usamodzielnieniu się)?
- jak dużą rolę w procesie opuszczania domu rodzinnego odgrywają aspiracje, których miarą jest długość procesu kształcenia, aktywność zawodowa oraz długość doświadczenia zawodowego, stanowiące jednocześnie o statusie społeczno-ekonomicznym usamodzielniających się?
- jakie wartości i normy wpływają na zróżnicowanie postrzegania związków formalnych?

Rozprawa zawiera przegląd literatury z zakresu teorii i wyników badań nad procesem opuszczania domu rodzinnego oraz obszerną część analityczną. Praca składa się ze wstępu, 7 rozdziałów, zakończenia i załączników.

W rozdziale pierwszym przedstawiony został dorobek literatury w zakresie procesu opuszczania domu rodzinnego oraz omówiono teorie leżące u podstaw zachowań związanych z procesem podejmowania decyzji.

W rozdziale drugim opisana została sytuacja demograficzna oraz społeczno-ekonomiczna w Polsce w kontekście czynników warunkujących proces opuszczania domu rodzinnego.

W rozdziale trzecim przedstawiona została synteza metod stosowanych w analizie procesów opuszczania domu rodzinnego. Znaczącą część tego rozdziału stanowi omówienie metod estymacji i weryfikacji zaproponowanych w pracy modeli analizy historii zdarzeń jak również analizy zmiennych ukrytych.

W rozdziale czwartym scharakteryzowano źródła i jakość danych, przedstawiono główne definicje i założenia odnośnie postrzegania i modelowania procesów i postaw, jak również algorytmy procesu modelowania i specyfikację modeli.

W części analitycznej pracy (rozdziały piąty, szósty i siódmy) zaprezentowane zostały rezultaty modelowania procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku, uzupełnione o wyniki analizy zmiennych ukrytych, umożliwiających identyfikację postaw wobec małżeństwa oraz ich zmian.

W zakończeniu uzyskane wyniki zostały poddane dyskusji, skonfrontowano je z hipotezami badawczymi oraz obserwowanymi trendami międzynarodowymi.

2. Tło teoretyczne rozprawy

Proces opuszczania domu rodzinnego można rozpatrywać w ujęciu ekonomicznym (teoria racjonalnego wyboru, teoria altruizmu), które zakłada, że człowiek jest jednostką, którą cechuje niezależność i wolność wyboru, oraz socjologicznym, postrzegającym decyzje życiowe jako część systemu norm i nakazów. Procesowi opuszczania domu rodzinnego towarzyszą różnorodne okoliczności, których splot stanowi tło procesu podejmowania decyzji, natomiast postawy i preferencje kształtują wybory indywidualne (teoria kapitału społecznego, teoria preferencji). Jednocześnie jest to proces prezentowany z perspektywy koncepcji przebiegu życia.

Podejmowanie decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego ma ścisły związek z teorią racjonalnego wyboru (Coleman 1988; Becker 1991), bowiem jest procesem dążącym do zmaksymalizowania indywidualnej funkcji użyteczności z uwzględnieniem ograniczeń w postaci zaistniałych okoliczności i dostępnych transferów. Przeszkodą z perspektywy opuszczającego dom, w najprostszym i intuicyjnym ujęciu, są ograniczenia budżetowe, czyli ogół dostępnych środków finansowych i materialnych umożliwiających usamodzielnienie. Zakładając, że jednostka zna swoje preferencje i ograniczenia w zakresie bieżącej i przyszłej (planowanej) sytuacji finansowej, jest w stanie wybierać najlepsze dla siebie warianty. Ujęcie socjologiczne podkreśla natomiast rolę norm i wartości, wpływających na zachowania społeczne, w kształtowaniu postaw jednostek (Coleman 1988, 1993).

Becker, formułując **koncepcję altruizmu**, twierdzi, że członkowie rodziny żywią do siebie nawzajem altruistyczne uczucia i jest to kluczowy czynnik, który pomaga wyjaśnić wiele aspektów zachowania rodzinnego. W ramach tzw. modelu czystego altruizmu użyteczność rodziców jest zwiększona przez użyteczność dziecka, co prowadzi do transferów od rodziców do dzieci (Becker 1991). W rozszerzonym ujęciu modelu altruizm nie jest czysty, ponieważ rodzice oczekują od dzieci konkretnego zachowania: w grę zaczynają wchodzić strategiczne rozważania i wymiana dóbr, ponieważ dochody rodziców i dzieci stają się endogeniczne, transfery na rzecz dzieci i transfery na rzecz rodziców będących

w podeszłym wieku są odpowiednikiem umowy o wzajemności i stanowią inwestycję na okres starości (Laferrère, Wolff 2006). Rodziny podejmują szerokie i długoterminowe zobowiązania, ponadto nie istnieje rynkowy odpowiednik dóbr i usług wymienianych wewnątrz rodziny. To wyjaśnia, dlaczego sieci wzajemności mogą być rozbudowane w czasie i przestrzeni, dlaczego transfery zmieniają się, ale nie zanikają wraz z rozwojem systemu ubezpieczeń rynkowych czy publicznych oraz dlaczego przemieszczanie zasobów transferowalnych może mieć różnorodne skutki.

Nie bez powodu dużą rolę przywiązuje się do dostępnych zasobów i od tego aspektu zaczyna się rozważania nad istotą procesu podejmowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego. Zwykle opuszczenie domu rodzinnego wiąże się z utworzeniem nowego gospodarstwa domowego, co pociąga za sobą relatywny wzrost kosztów utrzymania. Jest to główne wyjaśnienie, dlaczego ograniczenia budżetowe, nawet uzupełnione o transfery prywatne i państwowe, odgrywają kluczową rolę w procesie usamodzielniania się i ostatecznie stanowią główną barierę. Podstawy teorii kapitału społecznego opierają się na twierdzeniu, że człowiek podejmujący decyzje jest mocno związanym ze swoim otoczeniem. Na szczególną uwagę zasługuje kapitał rodzinny, ponieważ wyjściowa pozycja w przypadku opuszczania domu rodzinnego jest ściśle związana z pozycją społeczną rodziców. De Jong (1991) rozszerzyła klasyfikację Goldscheidera i DaVanzo (1989) i wprowadziła czteroklasową typologię zasobów rodzicielskich, a także wysunął szereg hipotez na temat wpływu tych zasobów na decyzję dzieci o usamodzielnieniu. Klasyfikacja składa się z: przechodnich (transferowalnych) zasobów materialnych (dochód, własność), przechodnich zasobów niematerialnych (opieka, wsparcie emocjonalne), nieprzechodnich (nietransferowalnych) zasobów materialnych (rodzice wykonujący prace domowe za dzieci), nieprzechodnich zasobów niematerialnych (związek z rodzicami, atmosfera domowa). Zatem przyjmując, że stopień zaspokojenia potrzeb w zakresie samodzielności jest zależny od dostępnych zasobów, nie tylko materialnych, wyróżnić można dwa rodzaje ich źródeł: indywidualne, jak wykształcenie czy poziom dochodów, oraz rodzinne, jak „poziom edukacji rodziców, ich status zawodowy i kompozycję domu rodzinnego jednostki, które charakteryzują status społeczno-ekonomiczny rodzinnego gospodarstwa domowego. Dzięki temu opisują dostęp jednostki do nieformalnie osiągalnych zasobów, które są związane z tą pozycją” (Lin 2000).

Opuszczanie domu rodzinnego analizować można również z punktu widzenia procesu formowania związków, z założeniami dotyczącymi wpływu czynników indywidualnych i rodzicielskich wyróżniając (Michael, Tuma 1985): zasoby rodzicielskie – pozytywnie

kojarzone z wczesnym małżeństwem, czynniki determinujące koszt wczesnego małżeństwa, czynniki kulturowe. Autorzy analizują nie tylko rolę wpływu dostępności zestawu zasobów, lecz także rozważają znaczenie ich braku jako silnego bodźca do podjęcia decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego. Młodzi ludzie, których rodziny nie są w stanie zapewnić im pożądanego startu życiowego, mogą brak dostępnych środków traktować jako motywację do bardziej wytężonego poszukiwania alternatywnych rozwiązań, szybszego usamodzielnienia się. Małżeństwo i posiadanie dzieci postrzegane bywa jako taka właśnie alternatywa.

3. Trendy w procesie opuszczania domu rodzinnego

Istotną kwestią z punktu widzenia analizy przeobrażeń, jakie się dokonały w krajach rozwiniętych, a obecnie dokonują się w regionach mniej rozwiniętych gospodarczo, jest próba identyfikacji hierarchii ważności przyczyn opuszczania domu rodzinnego i zmiany tej sekwencji w czasie wraz z gospodarczym rozwojem poszczególnych obszarów. Na podstawie obserwacji przeobrażeń, które mają miejsce w krajach wysokorozwiniętych, już dawno stwierdzono, że masowe kształcenie ma kluczowy wpływ na zmiany wzorców opuszczania domu rodzinnego, w tym na wiek opuszczenia domu rodzinnego oraz sekwencję zdarzeń cyklu życia jednostki. Przykładowo kobiety, które pozostają dłużej w procesie edukacji, opóźniają decyzję o założeniu rodziny (Grant, Furstenberg 2007). Rozbieżności wynikające z rosnącej roli edukacji postrzegane są jako destandaryzacja procesu. Typowy wzorzec opuszczania domu rodzinnego był zdominowany przez zdarzenia związane z zakładaniem rodziny, a proces nie był znacząco zróżnicowany ze względu na wiek. Rozwój gospodarczy spowodował, że inne niż rodzinne okoliczności i instytucje, jak obowiązkowa do pewnego poziomu szkoła czy uwarunkowania rynku pracy, zaczęły determinować decyzje podejmowane przez młodych ludzi. W miarę postępu kombinacje wzorców usamodzielniania się zaczęły być coraz bardziej skomplikowane i zróżnicowane pod względem sekwencji i długości trwania poszczególnych etapów. Rozwój gospodarczy pozwolił na usamodzielnienie się finansowe przed zawarciem związku małżeńskiego, co otwierało wachlarz możliwości.

Zasadniczo w Europie głównym powodem przedłużającego pozostawania w domu jest nadal sytuacja finansowa uniemożliwiająca usamodzielnienie. Najnowsze wyniki międzynarodowych analiz (Iacovou 2011) potwierdzają dodatnią korelację pomiędzy dochodem indywidualnym oraz relatywnie wcześniejszym usamodzielnieniem we wszystkich krajach Europy. Natomiast w przypadku zasobów rodzinnych zaobserwowano regionalne

zróżnicowanie. Kraje Europy Wschodniej zostały poddane szczegółowej analizie, podzielono je na dwie grupy: 1) osoby, które opuszczają dom rodzinny, są relatywnie młode, 2) osoby, które opuszczają dom rodzinny, są starsze i silnie związane z rodziną (w tym Polska). W krajach charakteryzujących się wczesnym usamodzielnieniem rodzice nie uczestniczą, bądź też ich wsparcie nie jest konieczne w procesie uniezależniania się ich dzieci. Wśród krajów, w których młodzież późno wyprowadza się z domu rodziców zauważono natomiast efekt przeciwny. Młodzież pomimo wsparcia ze strony rodziców odkłada w czasie decyzję o opuszczeniu domu rodziców. Oznaczać to może z jednej strony poważne trudności ekonomiczne, którym muszą sprostać młodzi ludzie pomimo oferowanego wsparcia ze strony rodziny, z drugiej zaś oznacza silny wpływ więzi rodzinnych na procesy decyzyjne.

4. Hipotezy badawcze

Rozważania teoretyczne i metodologiczne związane z analizą procesu opuszczania domu rodzinnego, jak również przegląd sytuacji społeczno-ekonomicznej w Polsce doprowadziły do sformułowania następujących hipotez badawczych:

- Hipoteza 1:** Proces decyzyjny opuszczania domu rodzinnego jest zróżnicowany w zależności od płci.
- Hipoteza 2:** Rola wstąpienia w związek w procesie opuszczania domu rodzinnego ulega zmianom, co jest skutkiem m.in. przemian postrzegania znaczenia małżeństwa.
- Hipoteza 3:** Zróżnicowanie dostępu do zasobów kapitału rodzinnego w postaci niematerialnych transferów międzygeneracyjnych stanowi podstawę różnicowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku.
- Hipoteza 4:** Zasobność kapitału ludzkiego w postaci przewagi poziomu wykształcenia, momentu wejścia na rynek pracy oraz długości doświadczenia zawodowego różnicuje ekonomiczne uwarunkowania w procesie usamodzielniania się.³
- Hipoteza 5:** Ścieżka opuszczania domu rodzinnego z powodu związku ulega przemianom w czasie.

³ Zasoby kapitału ludzkiego w pracy rozpatrywane są jako indywidualny poziom wykształcenia, długość okresu nieaktywności zawodowej oraz długość doświadczenia na rynku pracy, które określają potencjał ekonomiczny jednostki.

5. Dane, zakres analizy i modele

Dane

W rozprawie wykorzystane zostały wyniki badań „Ocena zmian w postawach i zachowaniach reprodukcyjnych młodego i średniego pokolenia Polek i Polaków i ich wpływu na proces formowania i rozpadu rodzin i gospodarstw domowych” zrealizowanych w latach 2001 i 2006 przez Instytut Statystyki i Demografii SGH.

Na potrzeby rozprawy obie próby, z roku 2001 i 2006, zostały połączone. Prezentowana analiza, w związku z ograniczeniami próby z roku 2006⁴, obejmuje modelowanie zachowań w zakresie opuszczania domu rodzinnego z powodu związku osób mieszkających w momencie badania na obszarach miejskich. W przypadku obydwu prób skonstruowany został system wag oraz zweryfikowana została zgodność rozkładów w próbie według wieku, miejsca zamieszkania i płci z rozkładami w populacji. Umożliwiło to wykorzystanie połączonych prób do dalszych analiz i uogólnienie otrzymywanych wyników na populację mieszkańców Polski w wieku 18-54 lata, zamieszkujących w momencie badania miasta o liczbie mieszkańców 20 tys. i więcej. Prezentowana analiza obejmuje modelowanie zachowań w zakresie opuszczania domu rodzinnego z powodu związku oraz postaw wobec małżeństwa osób pomiędzy 20. a 55. rokiem życia (w 2001 r.), mieszkających w momencie badania na obszarach miejskich.

Opuszczanie domu rodzinnego z powodu związku

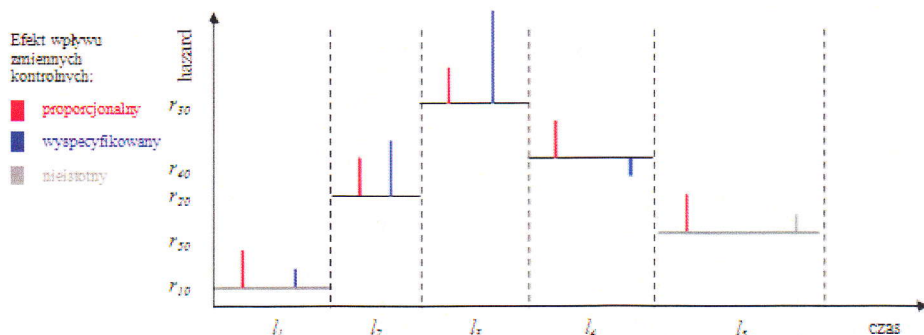
Badania dotyczące opuszczania domu rodzinnego koncentrują się głównie na analizie determinant procesu oraz czasu zajścia zdarzenia. Proces opuszczania domu rodzinnego opisany został modelem wykładniczym przedziałami stałym z efektami zmiennych objaśniających stałymi oraz zależnymi od czasu oraz z uwzględnieniem czynnika nieobserwowalnej heterogeniczności.

W modelach wykładniczych porównane zostały wyniki modelowania efektów zmiennych kontrolnych proporcjonalnych oraz wyspecyfikowanych względem wyodrębnionych przedziałów stałego w czasie hazardu (wyk. 1). **Uelastycznienie wpływu czynników determinujących proces względem wieku, możliwe dzięki wyspecyfikowaniu efektów zmiennych kontrolnych względem stałego w czasie wskaźnika intensywności, stanowi wartość dodaną w analizie procesu.** Przyjęte rozwiązanie pozwala na precyzyjne

⁴ Badaniu poddani zostali respondenci zamieszkujący w miastach powyżej 20000 mieszkańców.

śledzenie zmian kierunku i intensywności generowanych przez poszczególne składowe procesu decyzyjnego wraz z wiekiem (w przypadku zmiennych satłych w czasie).

Wykres 1. Rodzaje efektów zmiennych kontrolnych w modelu wykładniczym przedziałami stałym

Źródło: Opracowanie własne.

Funkcję hazardu dla modelu wykładniczego przedziałami stałego, z wyspecyfikowanymi efektami zmiennych kontrolnych względem stałego w przedziałach czasu poziomów hazardu, ze zmiennymi niezależnymi oraz zależnymi od czasu, zapisać można:

$$r_{ijk}(t, x) = r_{jkl0}(t) \exp \left(\sum_m \alpha_{jklm} x_{ijkm} + \sum_p \varphi_{jkp} x_{ijkp} + \sum_n \beta_{jkn} x_{ijkn}(t) + v_{ijk} \right)$$

dla $t_l \leq t \leq t_{l+1}$,

gdzie:

$r_{ijk}(t, x)$ – wskaźnik hazardu przejścia ze stanu j do k dla i -tej obserwacji,

$r_{jkl0}(t)$ – stały w czasie wskaźnik hazardu przejścia ze stanu j do k , odpowiadający poszczególnym podokresom $l=1, 2, \dots, L$,

α_{jklm} – parametry regresji dla m zmiennych niezależnych od czasu, wyspecyfikowane względem l stałych w czasie przedziałów hazardu,

φ_{jkp} – parametry regresji dla p zmiennych niezależnych od czasu, proporcjonalne względem stałych w czasie przedziałów hazardu,

β_{jkn} – parametry regresji dla n zmiennych zależnych od czasu,

v_{ijk} – nieobserwowalna heterogeniczność.

Zdarzenie opuszczenia domu rodzinnego z powodu związku miało miejsce w przypadku, gdy:

- związek, w kolejności najbliższy dacie opuszczenia domu rodzinnego, rozpoczął się przed zajściem zdarzenia (na podstawie daty początku związku),
- przed, w momencie lub też po zajściu zdarzenia określonego datą opuszczenia domu rodzinnego nastąpiło zawarcie związku małżeńskiego z tym samym partnerem lub też para razem zamieszkała (na podstawie daty zawarcia małżeństwa),
- pozostałe przypadki zaklasyfikowane zostały jako inne powody opuszczenia domu rodzinnego.

W modelach wykładniczych zostały wykorzystane następujące cechy:

- zmienna zależna: wiek w momencie opuszczenia domu rodzinnego,
- zmienne społeczne, środowisko rodzinne:
 - a) wskaźniki kapitału rodzinnego, niematerialne transfery międzygeneracyjne,
 - poziom wykształcenia rodziców
 - aktywność ekonomiczna rodziców w czasie dorastania respondenta
 - liczba rodzeństwa
 - typ rodziny
 - klasa wielkości miejscowości dorastania
 - b) wskaźniki kapitału ludzkiego – kariera edukacyjna i zawodowa,
 - długość pozostawania w procesie edukacji
 - długość okresu do momentu wejścia na rynek pracy (umowę o pracę)
 - długość doświadczenia zawodowego
- zmienne charakteryzujące wymiary czasu:
 - a) kohorta urodzeniowa,
 - b) kalendarzowy czas opuszczenia domu rodzinnego.

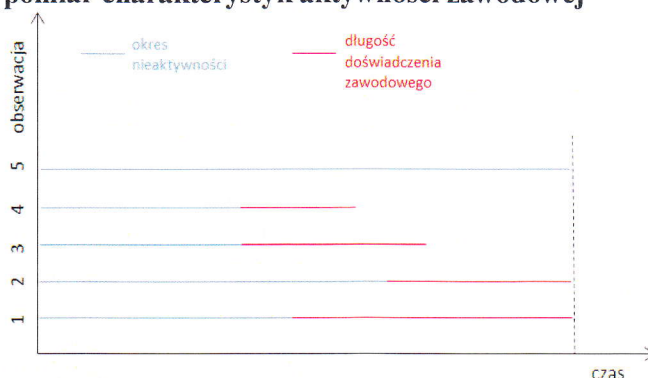
Kariera edukacyjna oraz wiek wejścia na rynek pracy do modeli włączone zostały jako **zmienne zależne od czasu**. Pozostałe wyróżnione cechy uznano za **niezależne od czasu** (stałe w czasie), a w modelach wykładniczych uwzględniono je w dwojaki sposób, jako efekty: proporcjonalne oraz wyspecyfikowane względem przedziałów stałego w czasie hazardu.

Na szczególną uwagę zasługuje efekt *aktywności zawodowej, rozpatrywany w dwóch ujęciach: długości oczekiwania na moment wejścia na rynek pracy oraz długości*

doświadczenia zawodowego. Długość okresu pozostawania nieaktywnym zawodowo została wprowadzona do modelu jako zmienna zależna od czasu, podczas gdy długość doświadczenia zawodowego - jako zmienna ilościowa, niezależna od czasu (wyk. 2).

W pracy badany jest wpływ długości nieaktywności zawodowej na proces podejmowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku. Z drugiej strony nie tylko moment wejścia na rynek pracy ma znaczenie przy podejmowaniu decyzji o usamodzielnieniu, ale również długość doświadczenia zawodowego, czyli akumulacja kapitału ludzkiego wyrażonego jako stabilność pozycji na rynku pracy. Przyjęto, że długość doświadczenia zawodowego odzwierciedla się w poziomie indywidualnej stabilności finansowej, zgodnym z aspiracjami i potrzebami jednostki, wyrażonym również poziomem wykształcenia, które łącznie determinują pozycję na rynku pracy.

Wykres 2. Definicja i pomiar charakterystyk aktywności zawodowej

Źródło: Opracowanie własne.

Wzorce poglądów odnośnie małżeństwa

Analiza czynników decydujących o natężeniu procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku uzupełniona została o analizę postrzegania związku małżeńskiego i postaw wobec małżeństwa determinujących intensywność oraz czas formowania związków, z wykorzystaniem koncepcji modeli klas ukrytych. Zastosowanie tego podejścia pozwala na uzupełnienie ewoluującego procesu usamodzielniania się i formowania związków poprzez stworzenie typologii poglądów odnośnie małżeństwa. Zastosowana metoda modelowania klas ukrytych, jednej z technik wielowymiarowych, jest szczególnie odpowiednia do analizy postaw, norm i wartości z uwagi na jej heurystyczność oraz dopuszczenie korelacji pomiędzy zmiennymi objaśniającymi. Dzięki temu można wyodrębnić klasy poglądów, które są statystycznie istotnie różne oraz jednocześnie nie są wzajemnie wykluczające.

Podstawowy model klas ukrytych wyodrębniający postawy wobec małżeństwa ma postać:

$$P(Y = y) = \sum_{c=1}^C \gamma_c \prod_{j=1}^J \prod_{r_j}^{R_j} \rho_{j,r_j|c}^{I(y_j=r_j)},$$

gdzie:

- y_j – odpowiedź na j -ty wskaźnik we wzorcu odpowiedzi y ,
- γ_c – prawdopodobieństwo przynależności jednostki do klasy ukrytej c ,
- $\rho_{j,r_j|c}$ – prawdopodobieństwo odpowiedzi r_j na pytanie wskaźnikowe j pod warunkiem przynależności jednostki do klasy ukrytej c .

Model klas ukrytych ze zmiennymi kontrolnymi ma postać:

$$P(Y = y|X = x) = \sum_{c=1}^C \gamma_c(x) \prod_{j=1}^J \prod_{r_j}^{R_j} \rho_{j,r_j|c}^{I(y_j=r_j)},$$

gdzie: $\gamma_c(x) = P(L = c|X = x) = \frac{e^{\beta_{0c} + \beta_{1c}x}}{1 + \sum_{c'=1}^{C-1} e^{\beta_{0c'} + \beta_{1c'}x}}$ jest standardowym modelem regresji logistycznej o postaci wielomianu ze zmienną kontrolną X , L jest zmienną ukrytą o c klasach ukrytych, $c' = 1, \dots, C - 1$.

Informacje na temat przekonań respondentów stanowią podstawę do skonstruowania modelu odzwierciedlającego typologię subiektywnego postrzegania roli małżeństwa oraz zasad jego funkcjonowania. Fakt wykorzystania danych zawierających równoległe informacje retrospektywne oraz opinie na poziomie jednostkowym stwarza możliwość uzupełnienia tradycyjnej analizy procesu modelami przeżycia o aspekt indywidualnych preferencji i poglądów, determinujący proces podejmowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego i założeniu rodziny.

Zastosowana technika analizy zmiennych ukrytych zakłada wykorzystanie zmiennych wskaźnikowych będących predyktorami przynależności do ukrytych grup poglądów, reprezentujących subiektywne opinie i wartości odnośnie małżeństwa, jego roli i funkcjonowania. W modelach zmiennych ukrytych wykorzystano odpowiedzi na następujące pytania dotyczące norm i wartości:

Jak ważne są dla Pana(i) poniższe argumenty za lub przeciw zawieraniu związku małżeńskiego?

1. Ślub świadczy o tym, że osoby traktują poważnie swój związek.
2. Tradycja nakazuje zawierać związek małżeński.

3. Jest romantycznie zawierać związek małżeński.
4. Ludzie powinni zawierać związek małżeński ze względu na dzieci.
5. Ludzie powinni zawierać związek małżeński ze względów finansowych.
6. Człowiek w małżeństwie jest bardziej skłonny do zaakceptowania tradycyjnych ról przypisanych danej płci.
7. Osoby po ślubie są bardziej skłonne do rozwiązywania problemów we wzajemnych relacjach.
8. Po ślubie jest trudniej uwolnić się z nieudanego związku między kobietą i mężczyzną.

Ponadto przynależność do klas ukrytych odzwierciedlających postawy wobec małżeństwa została poddana kontroli ze względu na wiek, kohortę urodzeniową, fakt opuszczenia domu rodzinnego z powodu małżeństwa, doświadczenie małżeństwa oraz rodzicielstwa, jak również opinię na temat życia w związku nieformalnym i przywiązanie do religii.

6. Wyniki i dyskusja

W wyniku analizy uzyskano rozkłady intensywności badanego procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w Polsce oraz opisano zróżnicowanie wynikające z zestawu cech charakteryzujących ścieżki realizowane przez kobiety i mężczyzn. **Odrębność i zróżnicowanie według płci dowodzi słuszności pierwszej z hipotez badawczych.**

Uzyskane rezultaty potwierdzają dominującą rolę zasobów indywidualnych (reprezentowanych przez długość edukacji, moment wejścia na rynek pracy oraz długość doświadczenia zawodowego) oraz uwarunkowań zewnętrznych wymuszających strategie dostosowawcze w zachowaniach młodych usamodzielniających się ludzi, jednak nie umożliwiają pełnego i bezpośredniego potwierdzenia znaczenia charakterystyk społeczno-rodzinnych. Nie pozwalają jednak na definitywne odrzucenie hipotez o ich wpływie na proces opuszczania domu rodzinnego z powodu związku. Ponadto wyniki wskazują, że małżeństwo jest autonomiczną przyczyną opuszczenia domu rodzinnego. Ten tradycyjny i jednocześnie specyficzny wzorzec uniezależniania się charakteryzuje się opóźnieniem w czasie zarówno w odniesieniu do okresów przeszłych, jak i do alternatywnych powodów opuszczenia domu rodzinnego.

Zasoby indywidualne

Uwzględnienie w modelu charakterystyk kariery edukacyjnej i zawodowej dowodzi kluczowej roli zasobów indywidualnych młodych ludzi w procesie usamodzielniania. Zindywidualizowanie procesu decyzyjnego, zależnego w głównej mierze od zasobów własnych oraz preferencji, jest konfrontowane z uwarunkowaniami, w jakich podejmowana jest decyzja o uniezależnieniu się z powodu związku. **Otrzymane wyniki potwierdzają hipotezę (H4) mówiącą o tym, że zasobność kapitału ludzkiego różnicuje przebieg procesu usamodzielniania się.**

Dźwignią obserwowanego mechanizmu wydają się być wielkość, dostępność oraz dysproporcje w zasobach indywidualnego kapitału ludzkiego, które stanowią zasadniczy element procesu decyzyjnego.

Osoby dysponujące relatywnie niskim poziomem kapitału ludzkiego, który to poziom wynika m.in. ze skrócenia edukacji, do osiągnięcia porównywalnego poziomu dochodów i zabezpieczenia potrzebują dłuższego doświadczenia zawodowego, które jako charakterystyka kariery zawodowej ma w procesie uniezależniania się znaczenie dominujące. Pozyskiwanie zasobów w procesie edukacji powoduje odłożenie w czasie rozpoczęcia aktywności zawodowej. Decyzje odnośnie usamodzielnienia się oraz zamieszkania z partnerem są podejmowane z uwzględnieniem długości okresu nieaktywności poprzedzającej podjęcie pierwszej pracy na pełnym etacie. Zróżnicowanie wynikające z tego efektu ma źródło w przyczynie określającej długość nieaktywności, może ona bowiem wynikać z długości kształcenia lub też trudności na rynku pracy. Skutkiem tego jest zdywersyfikowanie ścieżek decyzyjnych oraz zmiany w zakresie roli, jaką odgrywa związek w procesie opuszczania domu rodzinnego.

Długość nieaktywności zawodowej wpływa głównie na decyzje odnośnie czasu opuszczenia domu rodzinnego. Długość doświadczenia zawodowego odzwierciedla natomiast preferencje odnośnie sposobów pozyskiwania środków na utrzymanie, które to środki uzupełniają niedobory zasobów indywidualnych.

Znaczenie zasobów indywidualnych oraz połączenia zasobów partnerów w przypadku związku może też być interpretowane jako zabezpieczenie przed niestabilnością rynku pracy i ubóstwem zagrażającym młodym ludziom na początku ich drogi do samodzielności.

Opinia młodych ludzi podejmujących decyzję o opuszczeniu domu rodzinnego odnośnie znaczenia aspektu finansowego oraz zdiagnozowana w modelach hazardu strategia opuszczania domu rodzinnego z powodu związku, w przypadku której istotny aspekt stanowi

indywidualna samodzielność finansowa, stoją w opozycji do stwierdzonego znaczenia aspektu finansowego w wyodrębnionych postawach wobec małżeństwa. Najważniejszym założeniem niniejszej pracy było to, iż młodzi ludzie, doświadczający problemów na rynku pracy związanych z niestabilnością pozycji oraz niskim poziomem dochodów, decydują się na opuszczenie domu rodzinnego poprzez wejście w związek, ponieważ połączenie dostępnych środków materialnych dwóch osób ułatwia uniezależnienie się od wsparcia rodziców. Z kolei zarówno kobiety, jak i mężczyźni, wyrażając swoje opinie na temat znaczenia aspektu finansowego małżeństwa, negowali jego istotność⁵. Zabezpieczenie zasobów indywidualnych, reprezentowane charakterystykami aktywności zawodowej, stanowi główną składową decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku. Z drugiej zaś strony, małżeństwo w opiniach respondentów nie powinno być motywowane kwestiami finansowymi. Te dwa wnioski w sposób spójny uzasadniają obserwowane opóźnienie procesu opuszczania domu rodzinnego zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet. W zachowaniach mężczyzn obserwuje się przygotowania do pełnienia roli głowy gospodarstwa domowego. Kobiety natomiast, poza przywiązywaniem wagi do zasobów indywidualnych, w większym stopniu wydają się zwracać uwagę na zabezpieczającą rolę zasobów mężczyzn.

Związek jest katalizatorem decyzji o usamodzielnieniu, ale dopiero po zakumulowaniu odpowiedniej ilości zasobów indywidualnych obydwu partnerów, które po połączeniu gwarantują niezależność. Jednocześnie związek nie wydaje się być sposobem na usamodzielnienie dzięki zmianie źródła pozyskiwania zasobów z rodzinny na partnera, ale jest decyzją odpowiedzialną i racjonalną, dostosowaną do oczekiwań i realiów zewnętrznych.

Kapitał społeczny i transfery rodzinne

Hipoteza (H3) mówiąca o tym, że zróżnicowanie dostępu do zasobów kapitału rodzinnego w postaci niematerialnych transferów międzygeneracyjnych stanowi podstawę różnicowania decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku, znalazła szersze potwierdzenie w przypadku mężczyzn niż kobiet.

W literaturze (np. Goldscheider, DaVanzo 1989; Avery, Goldscheider, Speare 1992; Buck, Scott 1993; Ermisch 1999; Whittington, Peters 1996; Iacovou 2011) podkreśla się, że podjęcie decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego jest warunkowane dostępnością zasobów ze zróżnicowanym wpływem ze względu na ich źródło: rodzinne lub indywidualne. Brak statystycznej istotności wskaźników kapitału społecznego w przypadku kobiet,

⁵ Znaczenie aspektu finansowego odnotowane zastało jedynie w przypadku osób sklasyfikowanych w grupie reprezentującej poglądy tradycyjne.

w szczególności wskaźników statusu społeczno-ekonomicznego domu rodzinnego przy jednoczesnej istotności czynników kapitału ludzkiego, nie wprost może sugerować, że ścieżka opuszczania domu rodzinnego z powodu związku jest determinowana w głównej mierze poziomem zasobów indywidualnych. **Nie potwierdza to hipotezy drugiej (H2), ale umacnia trzecią (H3).**

Dowodzono również (np. Goldscheider, Goldscheider 1993; Aquilino 1990), że dostępność kapitału społecznego, w szczególności wsparcie rodziców, jest kluczowa z punktu widzenia usamodzielniających się dzieci, gdy chcą zamieszkać samodzielnie lub opuścili dom rodzinny z powodu innego niż małżeństwo, nie zaś w przypadku związku. Pośrednio uzasadnia to brak istotnej zależności w procesie warunkowanym związkiem. **Nadal nie potwierdza to hipotezy (H2), ale może stanowić uzasadnienie braku istotności cech natury społeczno-rodzinnej.**

W pracy wykazano, zgodnie z zależnościami obserwowanymi w międzynarodowych badaniach (np. Aquilino 1990; Aquilino 1991; Goldscheider, Goldscheider 1993; Goldscheider, Goldscheider 1998), że związek jako powód opuszczenia domu rodzinnego odgrywa znaczącą rolę w decyzjach bardzo młodych kobiet z rodzin innych niż pełne i biologiczne. Kobiety te wybierają ścieżkę usamodzielnienia przez małżeństwo w bardzo młodym wieku. Częściowo może być to spowodowane ograniczoną dostępnością kapitału społecznego, ale częściej bywa interpretowane w kategoriach pretekstu do ucieczki i uniknięcia niesprzyjających warunków panujących w domu rodzinnym.

Wyniki wskazują, że zachowania mężczyzn są, w zdecydowanie większym stopniu niż kobiet, uzależnione od transferów niematerialnych kapitału społecznego, choć nadal kluczową rolę odgrywają kapitał ludzki i zasoby indywidualne. **Otrzymane wyniki potwierdziły w przypadku mężczyzn hipotezę (H3) o wpływie zróżnicowania dostępu do zasobów kapitału rodzinnego w postaci niematerialnych transferów międzygeneracyjnych na decyzję o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku.**

Związek jako powód wczesnego usamodzielnienia wybierają głównie mężczyźni o relatywnie ograniczonych zasobach kapitału społecznego. Dysponujący względnie wysokim poziomem kapitału społecznego, którzy nie wyprowadzili się z domu rodziców z innego powodu, wykazują tendencję do opóźniania tej decyzji.

Relatywnie większy dostęp do zasobów powoduje opóźnienie decyzji o usamodzielnieniu z powodu związku. Odzwierciedla to proces opóźniania zawierania małżeństwa oraz pośrednio preferencje mężczyzn do przedłużania okresu korzystania z przewagi dostępności zasobów i wsparcia rodziców (oczywiście dotyczy to tych, których do

opuszczenia domu rodzinnego nie zmotywowały inne powody). Tego rodzaju zachowania są charakterystyczne dla mężczyzn dorastających w rodzinach pełnych i biologicznych, jednaków, synów rodziców z wyższym wykształceniem, synów pracujących matek.

Skłania to również do podkreślenia znaczenia związku jako powodu opuszczania domu rodzinnego przy zróżnicowanym dostępie do niematerialnych zasobów kapitału społecznego. W przypadku względnego ograniczenia dostępu do zasobów proces opuszczania domu rodzinnego może być postrzegany jako równoważny z procesem formowania związków i rodziny. Wśród dysponujących relatywną przewagą związek nadal może być postrzegany jako dźwignia decyzji, jednak mogący korzystać ze wsparcia rodziny nie wykazują motywacji i tendencji do przyspieszania akumulacji zasobów indywidualnych celem przyspieszenia usamodzielnienia drogą połączenia zasobów partnerów.

Aspekt czasu

Analiza wpływu charakterystyk czasu, weryfikujących hipotezy o przemianach generacyjnych procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku oraz uzależnieniu tego procesu od uwarunkowań zewnętrznych, potwierdza hipotezę o tym, że analizowany proces ulega przemianom (H5). Efekt wpływu zmiennej czasu kalendarzowego opuszczania domu rodzinnego, która jest nośnikiem informacji o zmieniających się uwarunkowaniach zewnętrznych, wskazuje na opóźnienie decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku. Potwierdza to negatywne postrzeganie okoliczności zewnętrznych jako trudności niesprzyjających usamodzielnieniu się. Efekt kohorty urodzeniowej wskazuje, że im młodsza generacja, tym relatywnie większa skłonność do przyspieszenia procesu usamodzielnienia w przypadku, gdy to, że osoba pozostawała w związku implikowało decyzję o opuszczeniu domu rodzinnego.

Zróżnicowanie wpływu dwóch zmiennych, które reprezentują efekt czasu w analizowanym procesie, interpretować można w kategoriach podwójnej złożoności zjawiska. Z jednej strony młodzi ludzie odkładają w czasie decyzję o usamodzielnieniu, i to zarówno w kontekście opuszczania domu rodzinnego, jak i założenia rodziny, co może być związane ze zmieniającymi się niesprzyjającymi uwarunkowaniami zewnętrznymi, w tym ekonomicznymi, ale również społecznymi i kulturowymi. W tym przypadku rola związku sprowadza się do katalizatora decyzji dla osób, które mają trudności z uniezależnieniem się, a połączenie zasobów partnerów ułatwia im usamodzielnienie się. Z drugiej strony efekt generacyjny wskazuje na rosnące natężenie zjawiska wraz z czasem, co oznacza, że wśród relatywnie młodszych generacji chęć lub też potrzeba niezależności wzrasta, a możliwość

dzielenia kosztów usamodzielnienia z partnerem może być postrzegana jako alternatywa i katalizator decyzji o opuszczeniu domu rodzinnego. Ponadto obserwowane poprzez efekt generacyjny sukcesywne przesuwanie natężenia procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w kierunku coraz młodszego wieku świadczy o szczególnym znaczeniu małżeństwa jako powodu opuszczania domu rodzinnego. Niezwykle pomocne w wyjaśnieniu tej zależności są wyniki modelowania postaw wobec małżeństwa, w przypadku których zaobserwowano podobny efekt generacyjny. Stwierdzono, że im młodsza generacja, tym większy wzrost popularności poglądów tradycyjnych wobec małżeństwa. Coraz bardziej popularna jest też postawa liberalna. Ta polaryzacja poglądów uzasadnia preferencje odnośnie odkładania

w czasie decyzji o formowaniu związków wśród osób o poglądach liberalnych oraz opuszczaniu przez nie domu rodzinnego z powodów innych niż małżeństwo. Z drugiej strony stanowi wyjaśnienie dla wzrostu popularności ścieżki opuszczania domu rodzinnego z powodu związku jako strategii wczesnego usamodzielnienia wśród osób o tradycyjnych poglądach na temat znaczenia małżeństwa.

Gdy proces rozpatrywany jest w ujęciu przemian generacyjnych, strategią bardzo wczesnego usamodzielnienia się powoli staje się wejście w związek i wyprowadzenie się z domu rodziców. Natomiast, gdy uwzględni się uwarunkowania zewnętrzne, związek wydaje się pełnić funkcję łagodzącą wpływ niekorzystnych okoliczności powodujących niedobór zasobów indywidualnych poprzez możliwość połączenia zasobów dostępnych partnerom. Zauważyć również należy, że efekt kalendarzowy dominuje nad efektem generacyjnym.

Postrzeganie małżeństwa

Uzyskane wyniki modelowania wskazują, że ścieżka opuszczania domu rodzinnego jest w znacznym stopniu determinowana preferencjami, które w zachowaniach odzwierciedlają się w decyzjach dostosowanych do zaistniałych okoliczności. W szczególności dotyczy to decyzji odnośnie pozyskiwania i zabezpieczania zasobów indywidualnych, co wiąże się bezpośrednio z długością kształcenia oraz aktywnością zawodową.

Wyływające z uzyskanych wyników wnioski sugerują, że szczególną rolę w procesie decyzyjnym odgrywają postawy wobec małżeństwa, co - jak udało się dowieść w niniejszej pracy - ujawnia się konsekwentnie z zachowaniami. **Powyższe uwagi potwierdzają pierwszą część hipotezy (H2) mówiącą o tym, że rola związku w procesie opuszczania domu rodzinnego ulega zmianom.** W celu zweryfikowania drugiej części hipotezy (H2), czyli

określenia przyczyny tych zmian, scharakteryzowane zostały wzorce postaw wobec małżeństwa.

Wyróżnione zostały trzy typy postaw i choć różnią się w zależności od płci, to interpretacyjnie pozostają zbieżne: **nietradycyjna i zdestandaryzowana** (liberalna), **tradycyjnalna i społecznie uwarunkowana** (konserwatywna) oraz **racjonalna, podkreślająca regulacyjną funkcję rodziny** (umiarkowana). Szczegółowa analiza pozwoliła uchwycić źródło zróżnicowania wyodrębnionych poglądów.

Postawa racjonalna (umiarkowana) jest poglądem najczęściej reprezentowanym. Dwie pozostałe to efekty dywersyfikacji podstawowego nurtu.

Poglądy określone jako zdestandaryzowane, kojarzone z liberalnymi, są charakterystyczne dla ludzi młodych, o niewielkim doświadczeniu życiowym, nie przywiązanych do tradycji religijnej i o liberalnych poglądach na temat form funkcjonowania związków. W szczególności nietradycyjne opinie o małżeństwie mogą się zmieniać w wyniku doświadczenia związku małżeńskiego – następuje radykalizacja poglądów na temat znaczenia instytucji małżeństwa. Jednocześnie opinie te podlegają silnemu efektowi wieku, co kwestionuje ich stabilność w przebiegu życia. Ponadto poglądy liberalne mają tendencje do słabnięcia i przekształcania się w bardziej klasyczne postawy, co pośrednio można również interpretować jako efekt doświadczeń życiowych zdobywanych z wiekiem.

Poglądy konserwatywne, prezentowane głównie przez osoby przywiązane do tradycyjnych norm i nakazów społecznych, są typowe dla osób, które nie tylko zawarły związek małżeński, lecz ich decyzja o opuszczeniu domu rodzinnego wiązała się właśnie z zawarciem tego związku.

Różnice w wyodrębnionych postawach, umiarkowanej i liberalnej, mają źródło w **podejściu do tradycyjnych norm i wartości**. Zróżnicowanie postaw **racjonalnej (umiarkowanej)** oraz **tradycyjnalnej i społecznie uwarunkowanej** wynika głównie z **efektów wieku i efektu generacyjnego**. Wraz z wiekiem poglądy radykalizują się i choć postawa tradycyjnalna jest najmniej popularna, to zyskuje na znaczeniu wśród relatywnie młodszych generacji. Wyodrębniony pogląd nietradycyjny wydaje się być sam w sobie skutkiem liberalizacji norm i wartości, przemian generacyjnych, stąd też wynika jego popularność wśród najmłodszych respondentów oraz brak statystycznej istotności efektu kohorty urodzeniowej.

Posiadanie dzieci traci na znaczeniu jako powód do zawarcia małżeństwa. Osłabienie znaczenia małżeństwa jako podstawowego środowiska dla wychowywania dzieci stanowi istotny sygnał przemian znaczenia formalizacji związku. Racjonalna postawa wobec

małżeństwa podkreśla głównie aspekty wzajemnych relacji partnerów, nie podkreśla stanowczo funkcji rodzicielskiej. Zaobserwowane zależności świadczą o przemianach, jakim podlega instytucja małżeństwa. Z jednej strony poglądy ewoluują wraz z wiekiem i doświadczeniami życiowymi, z drugiej natomiast generacyjnie ulegają nasilającemu się spolaryzowaniu od tradycyjalnych po liberalne.

Typy postaw wobec małżeństwa, przyczyny ich zróżnicowania oraz zmiany, jakim podlegają, wszystko to stanowi cenne źródło wiedzy wspierającej opis procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku. Uzyskane wyniki sugerują, że fakt opuszczenia domu rodzinnego z powodu związku oraz wszystkie czynniki, które dotyczą procesu opuszczania domu z tego powodu, w tym jego determinanty oraz rozkład ryzyka w czasie, są charakterystyczne przede wszystkim dla osób prezentujących najbardziej konserwatywny pogląd na małżeństwo. W niniejszej pracy pokazano, że wartości związane z tradycyjnym wzorcem tworzenia i funkcjonowania związków małżeńskich są powiązane z tradycyjnym poglądem na funkcjonowanie małżeństwa. Przywiązanie do tradycji oraz religii, charakterystyczne dla najbardziej konserwatywnego poglądu odnośnie małżeństwa, definiowane przez wyznawane wartości, określa stosunek do małżeństwa oraz przekłada się na zachowania dotyczące procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku. Pogląd liberalny, dla którego charakterystyczne jest negowanie wartości utożsamianych z rolą małżeństwa i akceptowanie nowoczesnych form funkcjonowania relacji partnerskich, sprzecznych z wartościami religijnymi, utożsamia preferencje osób opuszczających dom rodzinny z powodów innych niż związki.

7. Wkład pracy w rozwój badań i wnioski końcowe

Podsumowując, stwierdzić można, że oba cele rozprawy zostały osiągnięte. **Skonstruowano narzędzie analityczne umożliwiające odpowiedź na postawione w pracy pytania dotyczące procesu opuszczenia domu rodzinnego w Polsce z powodu związku.** Ponadto **opracowano typologię postaw wobec małżeństwa oraz wskazano źródła ich różnic i przemian.** Wyniki tej analizy potwierdziły wnioski na temat zróżnicowania ścieżek opuszczania domu rodzinnego z powodu związku i to, że zachowania są zbieżne z prezentowanymi postawami.

Osiągnięcia rozprawy są istotnym wkładem w dyskusję na temat opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w trzech aspektach dotyczących rozwiązań konceptualnych, metodologicznych oraz wyników analitycznych:

- 1) model konceptualny procesu opuszczania domu rodzinnego

- poza uwarunkowaniami procesu decyzyjnego uwzględnia również elementy subiektywne, odzwierciedlające poglądy kształtujące zachowania,
 - uwzględnia preferencje dotyczące współzależnych, równoległych do analizowanego procesu, karier: edukacyjnej i zawodowej oraz opinie i postawy wobec małżeństwa, determinujące decyzje o opuszczeniu domu rodzinnego z powodu związku,
 - proponuje nową koncepcję wyodrębniania typologii postaw wobec małżeństwa – technika ta jest szczególnie pomocna w analizie postaw, norm i wartości z uwagi na jej heurystyczny charakter,
 - ilustruje dynamikę procesu oraz przemiany postaw poprzez wyodrębnione charakterystyki czasu (wiek, efekt generacyjny, czas kalendarzowy),
- 2) rozwiązania metodologiczne - zbudowano autorski, nowatorski w dziedzinie analiz procesu przechodzenia do dorosłości, model umożliwiający opis ścieżki procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku pozwalający:
- ocenić **wyspecyfikowane efekty** poszczególnych determinant w różnych przedziałach wiekowych w zakresie wystawienia na ryzyko zajścia zdarzenia,
 - uwzględnić **zależny od czasu** wpływ karier równoległych,
 - dokonać **pomiaru kierunków przemian** zjawiska poprzez wyodrębnienie efektów czasu (wieku, generacyjnego oraz kalendarzowego),
 - zaproponowano, po raz pierwszy, wykorzystanie **modelu klas ukrytych** do wyodrębnienia **typologii postaw wobec małżeństwa** – model pozwolił na weryfikację źródła i kierunków przemian; przyjęte rozwiązanie jest szczególnie zasadne ze względu na dopuszczenie korelacji zmiennych objaśniających (cechą wyróżniającą przyjętego w pracy rozwiązania z wykorzystaniem modelowania klas ukrytych jest to, że ma ono szerokie zastosowanie w analizach wzdłużnych, umożliwiających dynamiczne modelowanie zmian postaw, jak również ich determinant),
 - dokonano modelowania procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku oraz postaw wobec małżeństwa nie tylko **kobiet**, ale również (często pomijanych w analizach) **mężczyzn**, i wskazano podobieństwa oraz źródła zróżnicowania postaw i ścieżek decyzyjnych,
- 3) wyniki analityczne
- zaprezentowano szczegółową analizę procesu opuszczania domu rodzinnego z powodu związku w Polsce oraz opisano zróżnicowanie w zachowaniach kobiet i mężczyzn,

- porównano wyniki oszacowań szeroko stosowanych w analizach przejścia do dorosłości modeli wskaźnika hazardu z proporcjonalnymi efektami zmiennych kontrolnych oraz autorskiego rozwiązania z wyspecyfikowanymi efektami zmiennych kontrolnych,
- wskazano kierunki oddziaływania efektów wieku, generacyjnego oraz czasu kalendarzowego, które obrazują dynamikę procesu,
- określono i dokonano pomiaru efektów kariery edukacyjnej i zawodowej oraz doświadczenia zawodowego w procesie decyzyjnym,
- stworzono trzyklasową typologię postaw wobec małżeństwa oraz zweryfikowano stabilność wyodrębnionych klas względem czasu i doświadczeń życiowych.

Tja Silvester

BIBLIOGRAFIA:

1. Aassve A., Billari F.C., Mazucco S., Ongaro F., Leaving Home Ain't Easy: A comparative longitudinal analysis of ECHP data, MPIDR Working Paper WP 2001-038, 2001a.
2. Aassve A., Billari F.C., Ongaro F., The Impact of income and employment status on leaving home: Evidence from the Italian ECHP Sample, Labour: Review of Labour Economics and Industrial Relations, Vol. 15, 2001b.
3. Aassve A., Davia M.A., Iacovou M., Mazzucco S., Does leaving home make you poor? Evidence from 13 European countries, European Journal of Population, 2007.
4. Aquilino W.S., Family structure and leaving home: a further specification of the relationship, Journal of Marriage and the Family, Volume 53, No. 4, 1991.
5. Aquilino W. S., The likelihood of parental-adult Coresidence: effects of family structure and parental characteristics, Journal of Marriage and the Family, Vol. 52, No. 2, 1990.
6. Avery R., Goldscheider F., Speare A., Feathered Nest/Gilded Cage: Parental Income and Leaving Home in the Transition to Adulthood, Demography, Volume 29, No. 3, 1992.
7. Becker, G. A treatise on family, Cambridge, MA: Harvard University Press, Revised and Enlarged in 1991.
8. Becker G.S., The theory of Social Interactions, The Journal of Political Economy, Vol. 82, No. 6, 1974.
9. Billari F. C., A log-logistic regression model for a transition rate with a starting threshold, Population Studies, Vil. 55, 2001.
10. Billari F. C., The Analysis of Early Life Courses: Complex description of the transition to adulthood, Journal of Population Research, Vol. 18, 2001.
11. Billari F. C., Wilson C., Convergence towards diversity? Cohort dynamics in the transition to adulthood in contemporary Western Europe, MPIDR Working Paper WP-2001-039, 2001.
12. Billari F. C., Becoming an Adult in Europe: A Macro(/Micro)- Demographic Perspective, Demographic Research, Special Collection Vol. 3, 2004.
13. Billari F. C., Piccaretta R., Analyzing Demographic Life Courses through Sequence Analysis, Mathematical Population Studies, Vol. 12, No. 2, 2005.
14. Buck N., Scott J., She's Leaving Home: But Why? An Analysis of Young People Leaving the Parental Home, Journal of Marriage and the Family, Volume 55, Issue 4, 1993.
15. Coleman J.S., Social Capital in the Creation of Human Capital, The American Journal of Sociology, Vol. 94, Supplement: Organizations and Institutions: Sociological and Economic Approaches to the Analysis of Social Structure, 1988.

16. Coleman, J.S., *Foundations of social theory*, Cambridge, Mass., London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990.
17. Coleman J. S., *Foundations of Social Theory*, Harvard University Press, Cambridge, 1993.
18. Corijn M., Klijzing E., *Transitions to adulthood in Europe*, London: Kluwer Academic Publishers, 2001.
19. De Jong G., Liefbroer A.C., Beekink E., The Effect of parental Resources on Patterns of Leaving Home among Young Adults in the Netherlands, *European Sociological Review*, Vol. 7, No. 1, 1991.
20. Elzinga C.H., Liefbroer A.C., Destandardization of the Life Course: A Cross-National Comparison using Sequence Analysis, *European Journal of Population*, Vol. 23, No. 3-4, 2007.
21. Ermisch J., Prices, parents, and young people's household formation, *Journal of Urban Economics*, Vol. 45, 1999.
22. Gauthier A. Furstenberg F., *The Transition to Adulthood: A Time Use Perspective*, [w:] *Early Adulthood in Cross-National Perspective*. Sage: The Annals of the American Academy of Political and Social Science 2002.
23. Giza-Poleszczuk A., *Przestrzeń społeczna*, [w:] Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A. (red.): *Strategia i system. Polacy w obliczu zmiany społecznej*, IFiS PAN, Warszawa 2000.
24. Goldscheider F.K., Goldscheider C., *Leaving home before marriage. Ethnicity, familism, and generational relationships*, The University of Wisconsin Press, Madison 1993.
25. Goldscheider F.K., Goldscheider C., Whose nest? A two-generational view of leaving home during the 1980s, *Journal of Marriage and the Family*, Vol.55, Issue 4, 1993.
26. Goldscheider F.K., Goldscheider C., The Effects of Childhood Family Structure on Leaving and Returning Home, *Journal of Marriage and the Family*, Volume 60, Issue 3, 1998.
27. Goldscheider F.K., DaVanzo J., Pathways to independent living in early adulthood: marriage, semiautonomy, and premarital residential independence, *Demography*, Volume 26, No. 4, 1989.
28. Grant M.J., Furstenberg F.F., Changes in the Transition to Adulthood In Less Developed Countries, *European Journal of Population*, Vol. 23, No. 3-4, 2007.
29. Iacovou M., *Young People in Europe: Two models of Family Formation*, Institute for Social and Economic Research, University of Essex, Essex, 1998.
30. Iacovou M., *Leaving Home: independence, togetherness and income in Europe*, UNDP, 2011.
31. Jacob M., Kleinert C., Does unemployment help or hinder becoming independent. The role of unemployment status for leaving parental home, *IAB Discussion Paper*, No. 5, 2007.
32. Kowalska I., Wróblewska W., *Transitions to adulthood in Poland*, [w:] M. Corijn, E. Klijzing, (eds.), *Transitions to adulthood in Europe*, London: Kluwer Academic Publishers, 2001.
33. LaFerrère A., Wolff F.C., Microeconomic models of family transfers, [w:] S.C. Kolm, J. Mercier Ythier (eds), *Handbook on the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity*, North-Holland, Elsevier, Vol. 2, 2006.
34. Liefbroer, A.C., E. Frątczak, The family formation process in Poland during the early years of the socio-economic transition: evidence from the Polish Family and Fertility Survey 1991, *Studia Demograficzne* (1-2), 1996.
35. Lin N., Inequality in Social Capital, *Contemporary Sociology*, Vol. 29, No. 6, 2000.
36. Michael R.T., Tuma N.B., Entry into marriage and parenthood by young men and women. The influence of family background, *Demography*, Vol. 22, No. 4, 1985.
37. Whittington L. A., Peters H. E., Economic Incentives for Financial and Residential Independence, *Demography*, Vol. 33, Issue 1, 1996.
38. Willekens, F.J., The life course models and analysis, w: L. Van Wissen, P.A. Dykstra (Eds.) *Population Issues: An Interdisciplinary Focus*. New York: Plenum Press, 1999.